

HANDELSPOLITISKE STRØMNINGER I KRIGSFØRENDE LANDE

I. Tyskland—Østerrig-Ungarn

Af Jens Toftegaard.

Vort Erhvervsliv er allerede stærkt paavirket af Krigen og dens Hændelser, i det store og hele i gunstig Retning, fremad og udad. Naar Krigen en Gang holder op, vil dens Virkninger i international Handel og Handelspolitik dog ikke dermed straks forsvinde. Det Fjendskab, Krigen har skabt mellem Nationer, der før stod i meget nøje økonomisk Samkvem, vil naturlig holde sig en Tid og derved aabne nye Chancer for dansk Industri. Det Land, der i saa Henseende først frembyder sig, er Rusland. Dog maa det siges straks, at hvis det økonomiske Liv faar Lov at udvikle sig frit, vil dette Fjendskab antagelig snart forsvinde — i alle Tilfælde tabe sin Magt over den internationale Økonomi til Fordel for de reelle økonomiske Betragtninger over, hvor man kan købe billigst og sælge til den højeste Pris. Denne Virkning af Krigen byder saaledes kun en Chance for at komme ind paa det fremmede Marked; Dygtighed vil derefter afgøre, hvem der faar Lov at beholde det.

For saa vidt vilde Krigens Virkninger i den her omhandlede Henseende kun være midlertidige — direkte betragtet. Der er en anden Henseende, i hvilken Krigen synes at kunne faa mere vidtrækkende og varige Konsekvenser, nemlig overfor de nuværende krigsførende Magters fremtidige Handelspolitik. Denne drøftes allerede nu stærkt i de krigsførende Lande selv, og der er al Grund til for os at følge disse Drøftelser. De gaar foreløbig ud paa at indføre gennemgribende Forandringer i deres Stilling til den internationale Vareomsætning, og indenfor de to Magtgrupper findes de to Lande, med hvilke vort Næringsliv hidtil har været knyttet stærkest sammen, saaledes at det for os kan betyde, at gamle Veje spærres. Indenfor Centralmagterne gaar Planerne ud paa en økonomisk, ogsaa toldpolitisk, Tilnærmelse mellem de to økonomiske Enheder, Tyskland og Østerrig-Ungarn — efter nogles Mening skal denne Tilnærmelse ogsaa omfatte Balkanstaterne og vil derigennem ogsaa udstrækkes til Lilleasien. Der skulde derigennem skabes en mægtig økonomisk Stat, som kunde faa en vægtig Stemme i Fremtidens internationale handelspolitiske Forhandlinger. I England og til Dels i Frankrig og Rusland gaar Planerne ud paa lignende økonomiske Enheder efter Krigen. Spørgsmaalene er dog her mere blandede, fordi man i England tillige drøfter en helt anden Mulighed, Virkeliggørelsen af Chamberlains Imperialisme, og disse to Tanker selvfølgelig er kontradiktoriske.

Meningen med denne Fremstilling er at orientere m. H. t. til disse Tanker og Planer indenfor Centralmagterne, at vise, hvilke Kredse, der beskæftiger sig

med dem, fremstille deres Motiver og de Maal, der foreløbig tegner sig for dem, og tillige ganske kort at belyse de Interesser, der vil blive berørte af en saadan Foranstaltning. I en senere Afhandling vil der blive gjort Rede for de tilsvarende Forhold for Ententemagternes Vedkommende.

Til Raadighed ved en Undersøgelse af denne Art staar allerede en omfangsrig Literatur, baade fra Tyskland og fra Østerrig-Ungarn. Som Hovedværk maa nævnes et af Verein für Sozialpolitik udgivet Skrift: *Die wirtschaftliche Annäherung zwischen dem Deutschen Reiche und seinen Verbündeten I—III* (München og Leipzig, 1916). Det belyser i en Række selvstændige Afhandlinger, skrevne af Mænd fra begge Lande, Planerne om en saadan økonomisk — ogsaa toldpolitisk — Tilnærmelse udfra de forskellige Synspunkter, en saadan Forandring i Betingelserne for de to Landes Næringsliv kan føre til. Desuden behandler en Række særlige Bøger Problemet, hver paa sin Maade. Af disse kan nævnes et Par: v. Phillippovich: *Ein Wirtschafts- und Zollverband zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn* (Leipzig 1915) og en Pjece af K. Diehl: *Zur Frage eines Zollbündnisses zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn* (Jena 1915). Dels i disse Skrifter og dels som selvstændige Undersøgelser er fremkommen en Del statistisk Materiale, navnlig i Tyskland, til Belysning af de faktiske Forudsætninger for en toldpolitisk Tilnærmelse. Her kan nævnes blandt andre „*Deutschlands Anteil an Welthandel und Welt-schiffart*“, von Prof. Dr. Bernhard Harms (Stuttgart—Berlin—Leipzig, 1916) og *Deutsche und englische Industrie auf dem Weltmarkte* (Jena 1916), udkommen

som 9. Hæfte i en Serie „Kriegswirtschaftliche Untersuchungen“, udgivet af Bernhard Harms. Alt dette til­ ligemed talrige Artikler i de økonomiske Tidsskrifter beviser den nationaløkonomiske Verdens Interesse for Sagen. Dagspressen har naturligvis ligeledes i stort Omfang beskæftiget sig med disse Tanker. Ad den Vej er bl. a. fremkommen en Mængde Referater fra de mange Møder, hvor Erhvervslivets egne Folk, Handelskamre, Agrar- og Industrisammenslutninger, har ført Ordet, og hvor dette her behandlede Problem har været et staaende Punkt paa Dagsordenen i snart 2 Aar. Arbejderklassen har ikke hidtil udtalt sig meget om Spørgsmaalene. En østerrig-ungarnsk Rigskonference omkring 1. April i Aar har dog udtalt sig imøde­ kommende overfor Planerne¹⁾.

Som Hovedindtryk fra disse to Kredse, National­ økonomiens og Erhvervslivets, staar klart et stærkt Ønske om en økonomisk Tilnærmelse mellem de to Lande ogsaa efter Krigen. Der kan være Tale om at lægge større eller mindre Vægt paa Vanskelighederne ved en saadan Ordning²⁾. Men Modstanderne er faa — ogsaa indenfor den praktiske Verden³⁾. Der­ imod er Formen forskellig hos de forskellige. En­ kelte Politikere har udtalt sig om Planerne, saaledes den østerrig-ungarske Handelsminister, og i saa Fald til Gunst for dem; men ellers har Politikerne i det store og hele bevaret Tavshed om dette Spørgsmaal.

¹⁾ Her refereret efter en Udtalelse af L. Hartmann, Wien, paa et Møde i Verein für Sozialpolitik (III Bind, Pag. 25).

²⁾ Vanskelighederne er særlig fremstillede af K. Diehl i hans fornævnte Bog.

³⁾ Af Modstandere i den praktiske Verden har jeg fundet een: Handels­ kamret i Prag, der overvejende bestaar af tschechiske Elementer.

Der tales i det følgende om et Toldforbund. Dette skal kun betragtes som en Slags Generalnævner for de forskellige Former for den økonomiske Tilnærmelse mellem Tyskland og Østerrig-Ungarn, hvortil atsaar de forskellige knytter et forskelligt Indhold.

Planerne har ogsaa fremkaldt en Del Literatur, der rent teoretisk drøfter det gamle Spørgsmaal: Beskyttelse ctr. Frihandel. Denne forbigaar jeg dog her ud fra den Betragtning, at de til sin Tid afgørende Synspunkter bliver af praktisk, dels politisk, dels økonomisk, Art.

* * *

Den Tanke, at der ud af de mellemeuropæiske Lande kunde dannes en mægtig økonomisk Sammenlutning, er ikke ny. Friherre v. Brucks Planer desangaaende og Østerrigs Forsøg i Midten af forrige Aarhundrede paa at blive optaget i Zollverein er velkendte. Bevæggrundene dengang var overvejende politiske, og det var ogsaa politiske Aarsager, der gjorde, at Planerne strandede. Nu er Planerne kommen frem paa den særlige Baggrund, Krigen har skabt — for saa vidt er der igen politiske Kræfter bag, men disse binder denne Gang sammen og desuden søges de retfærdiggjorte ogsaa ud fra økonomiske Synspunkter. Det er kun naturligt, at den almindelige Følelse af Samhørighed, der i Øjeblikket behersker de to Nationer, stærkt præger Planerne om de to Landes indbyrdes Økonomi efter Krigen.

Fraregnet denne almindelige Følelse kan Motiverne til at ønske et Toldforbund deles i tre Grupper, der navnlig i Begyndelsen kunde skilles ret tydeligt fra

hinanden. I den ene Gruppe er Motiverne overvejende af politisk-national Art. Man ønsker, at den nuværende nøje politiske Forbindelse mellem de to Lande skal blive bestaaende og anser det økonomiske Sammenhold som en Forudsætning herfor, og man ser tillige den store fremadrivende Værdi, der nationalt set findes i Dannelsen af et saadan Toldforbund. De rent økonomiske Betragtninger kommer her i anden Række og Ønskerne gaar paa Forhaand ud paa saa fuldkommen en Sammenslutning som mulig, ikke blot i Henseende til Toldlovgivning, men ogsaa i Henseende til Næringslovgivning, Møntvæsen, Jærnbanetarifpolitik o. s. v. — hvorved Ordningen efterhaanden faar en statsretlig, ikke blot folkeretlig Karakter. Zollverein staar, bevidst eller ubevidst, som Forbilledet.

En anden Gruppes Motiver er bestemt af almindelige frihandelsvenlige Betragtninger. For denne Gruppe betyder Dannelsen af et saadant Toldforbund en delvis Opnaaelse af et politisk-økonomisk Ideal, betyder Udvidelse af Afsætningsmarkedet, Ophævelse af gamle Skillelinier, forøget Konkurrence, en fornuftig Arbejdsdeling mellem de forskellige Egne o. s. v. Og saa for denne Gruppe maa Sammenslutningen være saa omfattende som mulig. For en tredie Gruppe er Hovedmotivet, at det bliver nødvendigt at foretage saadanne Modforanstaltninger mod Ententens Planer.

I den første Tid havde Motiveringerne hos de forskellige saaledes en vis almindelig Karakter og var tillige mere eller mindre følelsesmæssigt prægede, ikke mindst paa de førnævnte Erhvervsorganisationers Møder. Efterhaanden er der paa dette Punkt sket en Forskydning. Navnlig er det Motiv, som ovenfor omtalt

som karakteristisk for den sidste Gruppe, traadt i Baggrunden. Man har indset, at skal et saadant Toldforbund have nogen Existensbasis, maa det først og fremmest være fordi, det anses for at have Værdi i sig selv; Existensbasis kan ikke findes i det negative, at Foranstaltningen er Repressalie mod Begivenheder, der igen en skønne Dag kan forandres ad politisk Vej. En lignende Realitetsbegrænsning kan gives de to andre Hovedformer for Motiver til et Toldforbund. Men dermed er det givet, at Undersøgelsen af Sammenslutningsproblemet antager Form af en Undersøgelse af, hvorvidt et Toldforbund vil være til Gavn eller Skade for de to Landes Økonomi, og naar denne Undersøgelse er tilendebragt, skulde det derefter kunne afgøres, om man skal vælge Toldforbund eller ej. Derved forhindres det ikke, at man kan lade de Motiver, som blev nævnt foran, f. Eks. de politisk-nationale, være medbestemmende ved Afgørelsen og tillægge dem forskellig Vægt, eventuelt saa megen, at man ud fra dem ønsker Toldforbundet til Trods for, at de og de Interesser i første Omgang skades¹⁾.

Ogsaa paa et andet Punkt er der sket en Forandring. I den første Tid laa der bag den første og tredie af de foran nævnte Grupper Tankegang — mere eller mindre klart betonet — en Opfattelse, der gik ud paa, at dette Toldforbund var Led i den almindelige Bevægelse hen imod en Tilstand, hvor Verdens-

¹⁾ Netop saaledes staar nu mange Nationaløkonomer; se f. Eks. G. Schmoller: Die Handels- und Zollannäherung Mitteleuropas i hans „Jahrbuch“, Hefte 2, 1916, E. Jaffé i 3. Bind af Verein für Sozialpolitik's Skrift, Pag. 19—20. og Arthur Spiethoff, Prag: Gründe für und wieder einen deutsch-österreichisch-ungarischen Zollverband (V. f. S., I Bind, Pag. 1—59).

økonomien var hørt op at eksistere; der var dannet nogle faa store økonomiske Enheder, til hvilke de smaa Stater maatte slutte sig, og som hver vilde prøve at være sig selv nok — ogsaa af Hensyn til næste Krig. Samtidig med den forannævnte Forskydning skete her en frontal Forandring hos de fleste Forfattere. De indsaa — ikke mindst ved at se paa Tysklands hidtidige Vareudvekslinger med den øvrige Verden —, at der kunde selvfølgelig ikke være Tale om væsentlig at forandre denne Ordning — tværtimod¹⁾. Men det betød ikke, at Planerne hermed opgaves. Man begrundede nu blot Tankerne ad anden Vej, forklarede Toldforbundet som værende et almindeligt Resultat af en Tendens i Økonomiens Verden til af mindre økonomiske Enheder at danne større. Hermed er, synes det mig, en Del af Brodden ved Toldforbundet taget bort. Er det ad denne Vej, det er fremkommen — Tempoet blot forstærket ved Krigen —, saa er det, set paa langt Sigt, oven i Købet et Skridt henimod en mere fuldkommen Verdensøkonomi end før Krigen. Dette forhindrer dog ikke, at Toldforbundet midlertidigt paa Grund af de konkrete politiske Forhold kan komme til at tjene andre Formaale²⁾.

Naar der paa de nu nævnte to Maader er sket ret væsentlige Forandringer i Betragtningen af Toldforbundsspørgsmaalet, er det ganske naturligt, at der

¹⁾ Bl. mange andre Steder kan her henvises til Bernhard Harms: Deutschlands Anteil an Welthandel und Weltschiffart Pag. 203 ff.; jfr. ogsaa den Pag. 25, Fodnoten, anførte Artikel og Dr. Fr. Eulenburg, V. f. S., III Bind, Pag. 48—57.

²⁾ Et nyt Motiv er kommen til gennem det polske Spørgsmaals Opdukken, jfr. saaledes Debatten paa en i V. f. S. den 6. April 1916 afholdt Kongres til Drøftelse af hele Toldforbundsspørgsmaalet. Referatet heraf udgør III Bind af Foreningens Skrift.

samtidig er sket en Reduktion i Fordringerne til et saadant Forbunds Omfang. I den første Tid tænkte de fleste sig en fuldkommen Union med Fællesskab i flere indre-økonomiske Forhold, som foran nævnt. Hos nogle skulde denne udstrækkes til Balkan, hos enkelte betragtedes det som en given Forudsætning, at ogsaa de tre skandinaviske Lande maatte slutte sig til — altsaa fra Nordkap til Mesopotamien! Denne Tanke Tanke er vistnok opgivet, ogsaa for saa vidt angaar Tyskland og Østerrig-Ungarn alene. Vanskelighederne blev for store. Tilbage bliver der imidlertid flere Former for Sammenslutning at vælge imellem og navnlig to Hovedformer: enten et Toldforbund med fælles Handels-traktater, fælles Tarif overfor Omverdenen og en sær-Tarif for Vareudvekslingen mellem de to Lande indbyrdes, hvor der kan blive Tale om Toldfrihed for en større eller mindre Del af Omsætningen — eller under Formen af en Handelstraktat med gensidige Begunstigelser, der undtages fra den almindelige Mestbegunstigelsesklausul. Hvilken af dem, det til sin Tid bliver, spiller ikke nogen væsentlig Rolle for denne Undersøgelse.

Jeg skønner, at Sagen i Øjeblikket er kommen saa vidt, baade i Literatur og i Presse, at en politisk — og-saa told- og handelspolitisk — Forbindelse mellem i alle Tilfælde Centralmagterne selv antages som noget nødvendigt og ønskeligt. Og Undersøgelserne af Spørgsmaalet gaar ud paa at udrede Vanskelighederne for at finde den bedste Form og for at belyse de Ofre, der nødvendigvis vil blive krævede af nogle af de interesserede. Den første af de to nævnte Former er den, der hidtil har fundet de fleste Forsvarere. Det

bliver ogsaa almindelig antaget, at et saadant Forbund lidt efter lidt vil medføre, at de to Lande tilstræber ensartet økonomisk Lovgivning, først og fremmest med Hensyn til Møntvæsen og Veksellovgivning o. l., ogsaa m. H. t. Arbejderlovgivning.

* *

Et Forsøg paa at undersøge de to Landes Næringsliv i Forhold til et Toldforbund kan i Grunden gøres ud fra to Betragtninger; den ene er ligetil: hvorledes vil et saadant Forbund virke, hvis man regner med den økonomiske Konstitution, Erhvervslivet havde i de to Lande før Krigen. Det er den letteste og almindeligst anvendte Betragtning.

Enkelte behandler Spørgsmaalet ud fra et andet Synspunkt: Hvorledes vil de to Landes Næringsliv være stillet, naar Krigen holder op, og hvorledes vil saa denne nye Foranstaltning virke ind i Forhold, som da vil være skabt. Denne sidste Betragtningssmaade er den interessanteste, selvfølgelig ogsaa den nyttigste, men ganske vist ulige sværere end den første. Den første kan være mere detailleret; det siger sig selv. Hele det Maskineri, i hvilken den nye Kraft sættes ind, er kendt. Den sidste maa nødvendigvis blive noget mere summarisk, fordi det konkrete endnu hører Fremtiden til, ingen ved, hvordan det vil forme sig i Enkeltheder. Vi vil prøve til Slut ogsaa at komme ind paa denne Betragtningssmaade.

Hidtil har Vareudvekslingen — efter den tyske Handelsstatistik — mellem de to Lande for alle Varer under eet formet sig saaledes som omstaaende Tal viser (i Mill. Mark):

Tabel 1.

Aar	Tysklands	
	Indførsel fra Ø.-U.	Udførsel til Ø.-U.
1905	773	595
1906	810	644
1907	812	717
1908	752	737
1909	754	764
1910	759	822
1911	739	918
1912	830	1 035
1913	828	1 105

Hovedretningen er en stærkere og stærkere Overvægt til Gunst for Tyskland. Forholdene stiller sig noget forskelligt for Landbrug og Industri, saa vi vil betragte dem hver for sig, først Industrien (se Tabel 2 og 3).

Hvad betyder Østerrig-Ungarn for den tyske Industri?¹⁾ Tabel 2 viser Hovedlinjerne i Vareomsætningen af Industriprodukter mellem de to Lande efter den tyske Handelsstatistik. Værdien af den samlede industrielle Udførsel, Raastoffer, Halvfabrikata og færdige Varer tilsammen, udgjorde i 19¹²/₁₃ ca. 8,5 Milliard Mark aarlig, hvoraf knap den ene Milliard gik til Østerrig-Ungarn, c. ca. 11⁰%. Dette Tal er absolut set stegen i de sidste Aar, ogsaa efter 1906, Aaret med de nye, høje Toldsatser i

¹⁾ En fortræffelig, noget pessimistisk Fremstilling af dette Spørgsmaal giver Prof., Dr. Franz Eulenburg i Verein für Sozialpolitik's Skrift i en Afhandling: Die Stellung der deutschen Industrie zum wirtschaftlichen Zweibund (Bind II, Pag. 1—127).

Tabel 2.

Industriprodukter. Gennemsnit for Aarene 19¹²/₁₃.

	Tysklands			
	Indførsel fra Østerrig-Ungarn		Udførsel til Østerrig-Ungarn	
	i Mill. Mark	i % af samlet Indførsel af vedk. Vare	i Mill. Mark	i % af samlet Udførsel af vedk. Vare
Næringsmiddelindustri	39,2	7	26,2	4
Mineralske Raastoffer	137,3	13	193,0	23
Kemisk Industri.....	26,4	6	75,3	8
Tekstilindustri	72,4	9	147,2	10
Læderindustri (herunder Kautsjuk)	20,3	11	83,7	13
Trævarer m. m.....	12,8	21	23,0	14
Papirindustri	5,8	19	18,6	7
Bøger og Kunst	17,4	36	35,3	35
Sten-, Ler- og Glasvarer	13,0	22	23,0	9
Ædle Metaller	3,5	9	8,6	12
Jærindustri	9,8	8	75,3	6
Metallforarbejdning (væsentlig Zink og Kobber)	22,2	4	66,2	13
Maskiner og Skibe	3,3	5	100,2	12
Elektroteknik	1,3	11	21,5	8
Uhre og Legetøj.....	2,7	7	11,2	5
Tils.	387,9	9	909,8	11

Østerrig-Ungarn. I 19⁰⁷/₀₈ var de samme to Tal henholdsvis 5,3 og 0,6 Milliard; Bevægelsen i de to Tal er omtrent parallel. Østerrig-Ungarn er m. H. t. Raastoffer og Halvfabrikater Tysklands største Kunde; i 19¹²/₁₃ aftog det saaledes for henholdsvis ca. 350 og 150 Millioner Mark af disse to Varegrupper; der er et langt Spring til det

Tabel 3.
 Industriprodukter. Gennemsnit af Aarene 19^{12, 13}.

	Østerrig-Ungarns			
	Indførsel fra Tyskland		Udførsel til Tyskland	
	i Mill. Kroner (østerr.)	i % af samlet Indførsel af vedk. Vare	i Mill. Kroner (østerr.)	i % af samlet Udførsel af vedk. Vare
Næringsmiddelindustri.....	19,0	32	20,2	6
Brændselsstoffer.....	223,2	80	200,0	52
Trævarer.....	35,7	53	22,1	24
Mineralier.....	24,7	29	30,4	65
Olier, Harpiks o. l.	16,2	26	49,1	47
Tekstilindustri.....	255,0	28	123,5	27
Papirindustri.....	40,2	76	11,0	16
Læder, Kautsjuk.....	123,7	66	31,2	27
Glas, Keramik.....	23,2	71	25,4	22
Jærnindustri.....	63,4	75	7,0	13
Metallforarbejdning.....	85,1	51	33,0	37
Maskiner, Instrumenter.....	144,2	67	13,0	22
Elektroteknik.....	34,2	92	2,0	16
Ædle Metaller.....	29,0	48	3,9	30
Kemisk Industri.....	70,0	60	31,7	92
Litteratur og Kunst.....	57,4	90	19,1	66
Tils.	1 246,2	50	623,5	30

næste Tal: 255 Millioner for Frankrig. M. H. t. færdige Varer kommer derimod baade England (med 870 Mill. Mark) og Rusland (med 570 Mill.) foran Østerrig-Ungarn, der af disse Varer kun aftager for ca. 500 Mill. Mark. Østerrig maa alt i alt dog herefter siges at være en betydelig Kunde, der aftager $\frac{1}{4}$ af Tysk-

lands Udførsel af Raastoffer, $\frac{1}{3}$ af Halvfabrikaterne og $\frac{1}{12}$ af de færdige Varer. Tallene viste, at en relativ stor Del af denne Udførsel var Raastoffer og Halvfabrikata, næsten Halvdelen af den samlede Udførsel til Østerrig-Ungarn. Der er intet af de betydende Lande, hvis Indførsel fra Tyskland er sammensat med en saa lille Procent færdige Varer og saa mange Raastoffer. Blandt disse Raastoffer og Halvfabrikata er Kul en Hovedartikel, derefter Metaller (navnlig Jærn, Kobber og Zink), Uldgarn o. fl. Af disse er langt de fleste toldfri, ialt for ca. 300 Mill. Mark, rundt regnet. Disse 300 Millioner er saaledes udenfor Toldsammenslutningsbetragtningerne. Her har den frie Udveksling af Varer allerede været bestemmende, saaledes at Forhaabningerne om større Afsætning efter Dannelsen af et Toldforbund for disse Varers Vedkommende kun ad indirekte Vej vil kunne virkeliggøres. Saa meget mere som denne Indførsel ogsaa nu (s: før Krigen) udgjorde, skønsmæssig regnet, gennemsnitlig 60—70 % af Østerrig-Ungarns Indførsel af disse Varer, for enkelte endda 80 %.

Noget anderledes ligger det med de færdige Varer. Det var, som vi saa, kun $\frac{1}{12}$ af Tysklands samlede Udførsel af disse Varer, der gik til Østerrig-Ungarn. Det er kun ca. 40 % af Østerrig-Ungarns Indførsel, og disse Varer er alle belagt med i mange Tilfælde høj Told. Ogsaa indenfor disse Grupper er der dog store Forskelle i Henseende til den Grad, i hvilken Tyskland dækker Østerrig-Ungarns Forbrug. I en Del af de mindre Grupper, Papir, Glas, Literatur og Kunst, kommer de $\frac{3}{4}$ eller mere af Indførselen fra Tyskland. I den store Gruppe, Tekstilvarer, er Andelen derimod

nede paa omkring $\frac{1}{4}$. I de to meget vigtige Grupper — Læder og Maskiner — leverer Tyskland $\frac{2}{3}$ af Udførselen. At Udførselen til Østerrig-Ungarn af færdige Varer fra Tyskland staar med saa ringe Tal, absolut set (de relative Tal var i nogen Tilfælde meget højere), skyldes flere Forhold. Det skyldes først visse almindelige Forhold. Den store, brede Befolkning i Donaumonarkiet er ikke særlig købedygtig. Den lever ret primitivt — er ikke nogen kraftig Efterspørger efter færdige Industriprodukter overhovedet¹⁾ — altsaa heller ikke efter tyske. Noget lignende kan i mange Tilfælde siges om den østerrig-ungarske Industri overfor Hjælpestoffer. Gennem en Forandring paa disse Punkter aabner der sig nye Veje for tysk Industri, f. Ex. m. H. t. Tekstilvarer og Metalvarer, Maskiner og Kemikalier. For en Del Industries Vedkommende er den østerrig-ungarske Industri fuldt paa Højde med den tyske; det gælder først og fremmest Glas og Porcellæn, mærkelig nok ogsaa elektriske Artikler, hvor man vilde have ventet det modsatte. For andre Grupper Vedkommende har der udviklet sig en Slags Arbejdsdeling mellem de to Lande, saaledes at Østerrig-Ungarn laver de finere Ting, f. Ex. i Læder- og tildels i Tekstilindustrien. Paa disse enkelte Omraader har der været nogen Konkurrence ogsaa paa det tyske Marked; ellers kan den tyske Industri som Helhed rolig imødesee den østerrig-ungarske Konkurrence under et eventuelt Toldforbund. Kan den tyske Industri imidlertid under et saadant vente efter det foran anførte, at dens Afsætning til

¹⁾ Dette Spørgsmaal er vanskelig at belyse med Tal. Hertil mangler bl. a. tilstrækkelige Oplysninger om Landets egen Produktion.

Østerrig-Ungarn vil blive væsentlig forøget? De toldfri Raastoffer er i saa Henseende omtalt foran. Overfor de fleste af Halvfabrikaternes Grupper gælder noget lignende — og yderligere maa tages i Betragtning, at der altid vil være en Del Varer i disse to Grupper, som Tyskland ogsaa selv maa indføre. Derimod vil der naturligvis være en Række færdige Varer, hvor Tyskland ved en Fortrinsbehandling i toldmæssig Henseende kan vinde et Stykke frem, først og fremmest i Konkurrence med andre fremmede Lande, men selvfølgelig ogsaa i Konkurrence med Østerrig-Ungarns egen Industri — hvor der i samme Grad, det sidste bliver Tilfældet, vokser en Vanskelighed frem. Dog maa det ogsaa her siges, at der altid vil være Omraader, hvor andre Lande har specielle Fortrin, som en toldmæssig Fortrinsbehandling ikke kan neutralisere. Det maa derfor understreges, at skal den tyske Industri naa et stort Skridt fremad gennem en økonomisk Tilnærmelse til Østerrig-Ungarn, saa maa det ske derigennem, at denne Tilnærmelse er saa meget til Gavn for Helheden, at der igennem den Konkurrence, Kapital o. s. v., der tilføres det østerrig-ungarske Næringsliv — saavel Industri som Landbrug — tilføres det saa megen Fornyelse, at der derved kommer større Efterspørgsel og Købeevne baade m. H. t. Raa-varer o. l. og til færdige Forbrugsartikler. Derved vil der tillige i det lange Løb skabes en stærkere østerrig-ungarsk Industri, men til det Tidspunkt skulde der vel være kommen den Arbejdsdeling og Specialisering i Stand, som giver Fællesskab i Interesser. Endelig skal det — som Afslutning paa en Forklaring af den tyske Industris Interesser — betones, at den Foran-

dring, man fra den Side er stærkest interesseret i, ikke først og fremmest er en Fortrinsbehandling under en eller anden Form, men snarere er den lave Toldsats i sig selv — dog selvfølgelig saaledes, at kommer denne under Form af en Fortrinsbehandling, er dette et yderligere Plus, som dog ikke for den tyske Industri vil være saa stort, at det kan betales med at blive distanceret paa andre Markeder. Tysklands Industri skal afsætte til andre Lande end Østerrig-Ungarn et Fond af Varer til en Værdi af over 7 Milliarder Mark og fra andre Lande have mange af sine Raastoffer. Den tyske Industri er fremfor alle interesseret i Verdensøkonomiens Genopstaaen, derefter i et Toldforbund med Østerrig-Ungarn.

Den østerrig-ungarske Industris Stilling er paa Forhaand mere enkel, ikke derfor lettere for dens Mænd. Ser man paa Tabellerne 2 og 3, faar man et tydeligt Indtryk af, at Østerrig-Ungarn som Sælger betyder meget mindre for Tyskland end omvendt. Og Østerrig-Ungarn har ikke formaaet at holde sin Udførsel af Industrivarer til Tyskland i Fremadskriden. Hvis vi holder os til de tyske Tal, saa fremgaar det deraf, at Østerrig-Ungarns Udførsel til Tyskland havde en Værdi i 19^{07/08} af 360 Mill. Mark, omtrent det samme som i 19^{12/13}, men relativt set (i Forhold til Tysklands Indførsel) bliver det en Tilbagegang (12 % i 19^{07/08}, 9,4 % i 19^{12/13}). Hvis man tager Tallene fra Østerrig-Ungarns Standpunkt, ser man, at dets Afhængighed af Tyskland er betydelig; 30 % af dets Udførsel af Industriprodukter gaar til Tyskland, 50 % af dets Indførsel kommer derfra. For saa vidt synes det klart, at der for Østerrig-Ungarns Industri var en Del Afsæt-

ningsmuligheder ved en Toldsammenslutning. Disse 30%, betyder nemlig kun ca. 10 % af Tysklands Indførsel. Det kan ogsaa siges med det samme, at for nogle Industrier vil dette ogsaa være Tilfældet. De er nævnt før: Læder, Glas Tekstilvarer og flere andre, navnlig saadanne, hvor Smag og Kvalitet spiller en Rolle. Og det samme gælder nogen Raastoffer og Halvfabrikata, navnlig Brunkul, Petroleum, enkelte Kemikalier og endelig Træ. Men fra regnet disse Erhverv, der vil udgøre den mindste Del, vil Forholdet ved en eventuel Toldsammenslutning som Hovedregel være det, at saavel Østerrigs som Ungarns Industri vil være mindre teknisk udviklet, mindre specialiseret o. s. v., kort sagt mindre konkurrencedygtig end den tyske. Udfra dette maa dets Stilling til Sammenslutningsplanerne bedømmes. Baade Flertallet af Erhvervsorganisationerne og af Nationaløkonomerne har imidlertid været enige om, at det østerrig-ungarske Næringsliv var bedst tjent med at bære de Ofre, der i de første Aar vilde blive Følgen af en saadan Sammenslutning, for derved at komme ind i en større Sammenhæng, der i det lange Løb vilde byde store Fordele, indadtil for hele Landets Næringsliv og udadtil ved Forbindelser med Orienten og i det hele taget en handelspolitisk langt stærkere Stilling, end det alene vil kunne erhverve sig, jfr. senere. Det har ogsaa været fremhævet, at disse første Aars Ofre for Østerrig-Ungarns Industri kunde mildnes en Del ved de forskellige Industriers Kartellering indenfor den nye økonomiske Enhed. Desuden, Landet ejer en Mængde ubenyttet Drivkraft i Vandfald o. l., der ved Hjælp af store Kapitalanlæg skulde kunne bringe dets Industri

Tabel 4.
Landbrugsprodukter. Aar 1913.

	Østerrig-Ungarns			
	Indførsel fra Tysk-land		Udførsel til Tysk-land	
	i Mill. Kroner (østerr.)	i % af saml. Indf. af vedk. Vare	i Mill. Kroner (østerr.)	i % af saml. Udf. af vedk. Vare
Korn.....	2,1	2	27,1	76
Mel.....	0,4	20	1,8	18
Bælgfrugter.....	0,8	4	3,7	32
Ris	2,0	4	0,8	5
Sukker	3,4	94	0,8	—
Frugter.....	1,8	8	34,9	88
Grøntsager	10,4	38	6,1	64
Frø	18,6	14	20,8	80
Kvæg og Heste.....	3,3	11	49,9	79
Andre Dyr.....	9,1	48	18,8	80
Dyriske Produkter.....	41,2	18	222,1	80
Fedtstoffer	14,2	25	10,6	34
Tils.	106,7	16	395,6	45

et godt Stykke frem i Konkurrencedygtighed. Vi vil senere komme tilbage til disse Betragtninger.

Ogsaa Landbrugets Stilling i de to Lande maa omtales. I Udvekslingen af Varer af denne Art er Østerrig-Ungarn det førende. Dog nu ikke saa stærkt som tidligere. Østerrig-Ungarn er ved at blive et Industriland, der selv kan bruge mere og mere af sin Produktion af Fødemidler. Der haves endog Exempler paa, at Østerrig-Ungarn i daarlige Høstaar har indført mere Brødkorn end det har udført. Tabel 4 skulde udvise det øster-

rig-ungarske Landbrugs Vareudveksling med Tyskland i 1913. Det viser en Udførsel af Landbrugsprodukter til en samlet Værdi af ca. 400 Mill. østerrigske Kroner. Hvor Grænsen skal drages mellem Landbrugsprodukter og de under Industrien medtagne Varer er til en vis Grad skønsmæssig. Det er overmaade fremtrædende, i hvilken Grad Tyskland relativt set er Aftager af Østerrig-Ungarns Landbrugsprodukter — alt under eet viser Tabellen, at Halvdelen af disse Varer gaar til Tyskland. Men regnes Sukker fra, og det kan forsvares, da denne Produktion i de to Riger er saa kolossal, at en gensidig Vareudveksling ikke var at vente, saa bliver de 45 % forhøjet til 67 %. For nogle Varers Vedkommende er Tallet endog 80 %. Den største Gruppe Varer er dyriske Produkter med over 200 Mill. Kroner, hvoraf alene Æg udgør 124 Mill. Af Korn tager Tyskland 75 % af Østerrig-Ungarns Udførsel. Det er nu altsammen Byg, tidligere Hvede. Hvorledes ligger nu disse Tal i Forhold til Tysklands Indførsel af de samme Varer? Der ligger Forholdet saaledes, at for dyriske Produkter udgør Østerrig-Ungarns Andel i Indførselen 10 % — for almindelige Landbrugsprodukter 3 %. Resultatet bliver da det, at Østerrig-Ungarns Landbrug i Øjeblikket, absolut set, udfører temmelig lidt, men at Hovedparten af det, der udføres, gaar til Tyskland, og dér udgør en saa ringe Del af dette Lands Indførsel af Landbrugsprodukter, at der er rigelig Spillerum for Udvidelse, hvis Østerrig-Ungarns Landbrug selv magter at præstere mere. At komme ind paa her at udrede i Enkeltheder, hvorvidt dette er muligt, vil føre for vidt. At det er det, er givet. Alle Sammenligninger f. Eks. med vort

Landbrug m. H. t. Besætningers Størrelse, Høstudbyttet o. s. v. viser en stor Forskel i Østerrig-Ungarns Disfavør, til Trods for, at dette har mange Betingelser for at komme lige saa langt frem. En stor Udvandring af Arbejdskraft viser det samme. Der mangler Kapitalanbringelser i stor Stil (til Veje, Vandreguleringer, Kunstgødning, Maskiner o. s. v.), og her skulde en økonomisk Tilnærmelse til Tyskland bringe en Fornyelse og tillige et sikkert Afsætningssted for den kommende større Produktion. Til nærmere Belysning kan her siges, at allerede nu er ca. Halvdelen (efter Værdi) af Østerrig-Ungarns Indførsel til Tyskland toldfri. Endvidere, at ganske vist vil Priserne i nærmest kommende Aar næppe falde, men paa den anden Side kan Østerrig-Ungarn næppe vente, at Tyskland af Hensyn til dettes Landbrug vil gaa med til ved Hjælp af Told overfor de andre Lande at holde Priserne kunstigt oppe. De tyske Konsumenter har ogsaa allerede ladet høre fra sig i saa Henseende.

Det tyske Landbrug kan næppe paaføre det østerrig-ungarske nogen farlig Konkurrence. Omvendt vil Faren for det tyske Landbrug heller ikke være stor. Østerrig-Ungarns Landbrug vil næppe kunne tvinge Priserne ned, da Tyskerne maa hente saa stor en Del af sine Landbrugsprodukter andet Steds fra. Det tyske Landbrug vil antagelig være det, der forstyrres mindst af en økonomisk Tilnærmelse mellem Tyskland og Østerrig-Ungarn. Det er i udpræget Grad optaget af at forsyne Hjemmemarkedet, er i Forvejen temmelig højt teknisk udviklet, er derfor først og fremmest interesseret i Prisniveauet — paa hvilket den økonomiske Tilnærmelse næppe vil øve væsentlig Indflydelse.

Foruden disse modsatte Interesser, der kort er bleven peget paa ud fra den hidtidige Vareomsætning mellem Landene, er der et gammelt Modsætningsforhold, der maa omtales: Forholdet mellem Østerrig og Ungarn indbyrdes, der til Tider har været ligefremt Fjendskab. Oprindeligt var det af politisk og national Art. Det var Ungarns — Magyarernes — Frygt for at blive slugt eller i alle Tilfælde stillet i Skygge af det tyske Østerrig. Det viste sig f. Ex., da Planerne om Østerrig-Ungarns Indtræden i Zollverein var fremme. De mødte stærk Modstand hos Kossuth — udfra ovennævnte Betragtninger. Andrassys Overenskomst med Bismarck og Overenskomsten i 1867 mellem Østerrig og Ungarn bragte nogen Enhed frem, idet der var begyndt at komme Frygt for Slaverne — Rusland, saaledes at man fandt den bedste Beskyttelse for Ungarn mod dette Land i Forbindelsen med Østerrig. Ogsaa efter den Tid har Selvstændighedsbestræbelserne været stærke i Ungarn — er det paa en vis Maade den Dag i Dag. Ogsaa en økonomisk Modsætning er til Stede. Ungarn har tidligere været et udpræget Agerbrugsland, men er ved at udvikle sin Industri og har derfor gjort sig Anstrengelser for at beskytte denne i sine Børnevanskeligheder mod Østerrigs Industri. Udfra denne Bevæggrund og fra Selvstændighedstankerne bestemte man i 1906, at fra Aar 1917 skulde de to Lande være selvstændige Subjekter i folkeretlig Henseende, for saa vidt angik Handelsoverenskomster.

Saaledes var Stillingen, da Krigen kom. Et Parti af det ungarske Folk har holdt fast ved de gamle Modsætninger, en anden Del har delvis opgivet dem af forskellige Grunde. For det første har Krigen i

Almindelighed virket samlende, for det andet har den understreget Andrassys gamle Tanke, at det var Rusland, den nationale Fare kom fra. Og specielt har de opdukkende Planer om en varig Forbindelse med det tyske Rige gjort, at Ungarerne derigennem ser Vejen til at faa de stadig foruroligende Nationalitets-spørgsmaal overfor Balkanstaternes „Frænder“ indenfor Riget* ud af Verden. Politisk-nationalt kan det saaledes godt tænkes, at en Sammenslutning med det tyske Rige ikke vil møde for stor Modstand fra Ungarn. Den tidligere økonomiske Modsætning mellem Østerrig og Ungarn, de to Landes Industriers Konkurrence, vil til en vis Grad falde bort set fra Synspunktet: et Toldforbund med Tyskland. Overfor dette Lands Industri er de nemlig begge underlegne, udsatte for de samme Farer og har de samme Veje til at undgaa disse og til at høste Frugterne af et saadant Toldforbund.

* *

Resultatet heraf er for Tysklands Vedkommende, at dets Landbrug efter al Sandsynlighed intet har at frygte af Østerrig-Ungarn, og at dets Industri ikke blot kan sige det samme, men yderligere har Mulighed for at vinde nyt Land, direkte ved at fortrænge andre og endnu mere indirekte ved at Østerrig-Ungarns Udvikling kommer i Fart. Politisk set betyder Toldforbundet overmaade meget for Tysklands Næringsliv — saa at sige Luft, Vej udad mod nye Lande, Balkan og Orienten, derved Virkeliggørelsen af 20 Aars tysk Handelspolitiks Fremtidsmaal. Paa den anden Side kan Tysklands Industri, som vi har set, ikke gøre Toldforbundet

saaledes, at Landet lukkes ude fra Verdensmagternes økonomiske Samkvem.

For Østerrig-Ungarn ligger Forholdene mere blandede. Dets Landbrug kan kun vente sig Fremskridt, Industrien maa derimod naturlig være ængstelig. Det maa vente sig sit Fremskridt ad indirekte Vej, men døg i Virkeligheden ved de samme Midler, ved hvilke Landbruget skal vente sig sine Fremskridt: en teknisk Omvæltning. Det gælder Landbrug, som berørt foran, og det gælder i endnu højere Grad Industri. Østerrig-Ungarns Erhvervsliv har befundet sig i en Tilstand af nedsat Energi, og det gælder saa vel Landbrug som Industri. Industrien har været overbeskyttet, kunstigt opdraget ved Hjælp af Støtte fra Staten, direkte og indirekte. Den har til Dato været præget af en overordentlig Mangel paa Specialisering, navnlig i Sammenligning med den tyske og den nordamerikanske. Disse Forhold formindsker og fordyrer Produktionen, Indførselen tiltager og Udførselen aftager. Arbejdskraft bliver ledig og maa udvandre. Tekniken har i nogle Tilfælde været upaaklagelig, men det paastaas, at den har været benyttet til en saa meget bedre Udnyttelse af Toldbeskyttelsen, ofte yderligere fremmet ved Dannelsen af Karteller. Men ofte har ogsaa Industrien, ligesom Landbruget, manglet Kapital til Udvidelse. Findes disse Forhold i en Industri, der frembringer Raavarer, virker de uheldige Forhold siden fremefter i Produktionen. Her vilde netop Forbindelsen med det tyske Erhvervsliv være den maaske haardhændede, men dygtige Læge. Tysk Kapital og Foretagsomhed vil sprede sig ogsaa til den østerrig-ungarske Forretningsverden. Dette vil yderligere kunde fremhjælpes ved, at Østerrig-Ungarn

igennem Sammenslutningen vilde faa Adgang til de tyske Kolonier og derved noget afhjælpe Savnet af ingen selv at have. Ogsaa overfor Balkanstaterne og Orienten vil Østerrig-Ungarns Stilling blive en stærkere. Thi netop Østerrig-Ungarns handelspolitiske Stilling er svag, naar Landet staar alene. Foruden det tidligere nævnte desangaaende, kan anføres, at dets Økonomi ikke er særlig agrarisk, heller ikke ensidigt industrielt præget. Mange Raastoffer mangler fuldstændig, uden at dets Evne til at aftage disse og andre Varer er saa stor, at det bliver af vital Interesse for Afsætningslandet at beholde denne Kunde. Ogsaa dets Udførsel er spredt — baade m. H. t. Art og til Lande, hvortil Udførselen finder Sted. Hertil kommer saa yderligere det førnævnte om Ophøret af den nuværende Handelsoverenskomst mellem Østerrig og Ungarn. Dette Forhold vil naturligvis ikke styrke de to Landes Muligheder for at opnaa Fordele ad Handels-traktatens Vej. Paa disse to Punkter, handelspolitisk og industriel Udvikling, ligger der store Fordele for Østerrig-Ungarn, hvis Landet og dets Erhvervsliv har Udsyn nok til at ville betale de økonomiske Ofre, der vil kræves af det, særlig af dets Industri, i de første Aar.

Almindelige Vanskeligheder er der naturlig en Del af, Modsætninger i national Henseende, i Henseende til Lovgivning, Pengeforhold o. l., men disse spiller mindre Rolle, des mere Synet paa, at Helhedens Interesser bedst er tjent med en saadan Ordning, faar Lov at raade. Og hermed melder sig nogle af de førnævnte Betragtninger over, hvorledes de to Landes Økonomi vil arte sig,

naar Krigen holder op¹⁾. Navnlig i to bestemte Retninger har Krigens Virkninger Interesse i denne Sammenhæng: de kolossale finansielle Krav, Staten vil stille til Næringslivet efter Krigen og den Forandring Krigen har bevirket i de to Landes industrielle Konstitution. Og disse to Punkter vedrører alle Landene, saavel Tyskland som Østerrig og Ungarn.

Hvad det første angaar kan det, for at man kan faa et Billede af, hvad det virkelig drejer sig om, anføres, at efter en Beregning foretagen af Gustav Stolper i hans nævnte Artikel vil, hvis Krigen blot varer $1\frac{1}{2}$ Aar endnu, den forøgede Statsudgift (til Forrentning af Gæld, Invalider o. s. v.) andrager $4\frac{1}{2}$ Milliard for Østerrig-Ungarn alene. Til Sammenligning kan anføres, at Landets normale Nettobudget er paa 3 Milliarder. Hvor skal disse Skatter komme fra? Saaledes maa Fremtidens Politikere spørge sig selv. Og i Forbindelse hermed staar Spørgsmaalet, hvorledes det lykkes Landene at bringe Valutaspørgsmaalet til en heldig Løsning²⁾. Landenes fremtidige Behov for Raa- og Hjælpstoffer og dets, ogsaa relativt, høje Prisniveau, vil ikke gøre dette Spørgsmaal let at besvare. Disse Spørgsmaal løses i Virkeligheden ad den samme Vej og efter Gustav Stolper ogsaa kun ad én bestemt, den at genoprette den gamle Verdensøkonomi og ved en Oprettelse af et Toldforbund mellem Tyskland og Østerrig-Ungarn

¹⁾ Dette Synspunkt og det Forsvar, der deri ligger for et Toldforbund, er f. Eks. fremhævet i en Artikel i Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Juli 1916, af Dr. Gustav Stolper, Wien.

²⁾ Dette vigtige og navnlig for Østerrig-Ungarn vanskelige Spørgsmaal er ikke endnu bleven særlig fremhævet, jfr. dog K. Diehl i Verein für Sozialpolitik's Skrift, III Bind, Pag. 17.

at bibringe dette Toldforbunds hele Industri den samme vældige tekniske Dygtighed, den tyske havde før Krigen og derigennem styrke Landenes Udførsel af Varer -- hvad der vilde virke baade for Valutaproblemet og Skattespørgsmaalet. Ad denne Vej stilles Muligheden for igennem et Toldforbund at drive Østerrig-Ungarns Industri frem, og som en nødvendig Betingelse for at Østerrig-Ungarn selv skal kunne klare sig økonomisk efter Krigen. Det gamle Synspunkt, ved Hjælp af Toldpolitik at værne den indenlandske Industri mod Udlandets Konkurrence er her afløst af et modsat: ved Hjælp af Handels- og Toldpolitiken at tvinge Erhvervslevet fremad og derved skaffe Millioner af Skatter, bringe Prisniveauet ned og Valutakursen op.

Fra denne Gruppe af Toldforbundstilhængere ser man naturligvis ogsaa Vanskelighederne, Ofrene der kræves af Østerrigs og Ungarns Industri. Heroverfor fremhæver de imidlertid, at selve Krigen vil gøre disse Ofre mindre. Krigen har væltet op og ned paa mange Forhold indenfor den industrielle Organisation. For nogle Industriers Vedkommende, Ammunitionsfabriker o. l. har Krigen betydet Fremgang. For nogle har den ikke betydet meget overhovedet. Der er imidlertid to Grupper, som er ramt haardt: Luxusindustrien og saadanne, der hidtil har faaet deres Raastoffer fra Udlandet. En Mængde af disse er gaaet fallit. Andre har lavet deres Teknik om og er gaaet over til at lave Krigsfornødheder, for derved at undgaa samme Skæbne. Hvor meget det betyder i Tal, er ikke let at skønne. Nogle Forfattere anslaaer det til meget store Tal. Disse Fabrikanter sælger paa forskellig Maade Lagre, Maskiner o. l. til en beslægtet Virksomhed, som maaske nok kan redde

sig over Vanskelighederne, naar den er alene. En Del af dem redder sig endvidere ved at specialisere sig, f. Eks. spinde enkelte — navnlig grove — Garnnumre i Stedet for ellers flere. Der foregaar igennem alt dette en Koncentration og en Udvælgelse og derved tillige ofte en Modernisering. Og der sker det, at Næringsdrivende — i større eller mindre Omfang — allerede nu har lidt økonomisk Tab, som ellers Forbindelsen med Tyskland vilde have medført. Og igennem disse Begivenheder lettes Gennemførelsen af de Planer, som udfra det første Synspunkt var nødvendige¹⁾.

— — —

De forskellige Opfattelser af, hvad der kan vindes, og af Vanskelighedernes Størrelse brydes stadig mod hinanden. En økonomisk Tilnærmelse synes dog langt den overvejende Del at ønske. Det bliver interessant at følge Diskussionen videre i Fremtiden til det Tidspunkt, hvor Planerne kommer ind i faste Lejer.

Oktober 1916.

¹⁾ En meget interessant Behandling af Spørgsmaalet udgøres af Fr. Naumanns: *Mitteleuropa* (Berlin 1915) og et Svar til Naumann af K. Kautsky: *Die vereinigten Staten Mitteleuropas* (Stuttgart 1916). Naumanns Forsvar for Toldforbundet er ikke af særlig økonomisk, men historisk-national Art, til Tider næsten profetisk præget.